

DEHQON XO‘JALIKLARI VA TOMORQA YER MAYDONLARIDA MAHSULOT ISHLAB CHIQRARISH TENDENSIYASINING QIYOSIY KO‘RSATKICHLAR TAHLILI

Ochilova Nargiza Akramovna

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati dehqon xo‘jaliklarida yetishtirilgan dehqonchilik mahsulotlarining tumanlar kesimidagi ulushi, yetishtirilgan asosiy oziq-ovqat mahsulotlarida dehqon va tomorqa xo‘jaliklarining ulushi va hosildorlik ko‘rsatkichlari o‘zgarish tendensiyasi, ayrim dehqon va tomorqa xo‘jaliklarida mahsulot ishlab chiqarish ko‘rsatkichlar tahlili keltirilgan.

Аннотация. В данной статье представлены доля сельскохозяйственной продукции, выращиваемой в хозяйствах Кашкадарьинской области по районам, доля фермеров и подворий в выращиваемых основных продуктах питания и динамика показателей продуктивности, производства продукции в отдельных фермерских и приусадебных хозяйствах, проведен анализ представлены показатели.

Abstract. In this state, the total agricultural production, growing and farms of the Kashkadarya region and region, the total of agricultural farms and farm and growing basic products, the productivity of food and the dynamics of production, the production output and the actual agricultural and private farms, are analyzed and presented.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, dehqon xo‘jaliklari, tomorqa yer maydonlari, yalpi hosil, samaradorlik, hosildorlik, xarajat, tendensiya, oziq-ovqat, mahsulot, foyda, rentabellik.

Ключевие слова: сельское хозяйство, фермы, посевные площади, валовой сбор, эффективность, производительность, стоимость, тенденция, продукты питания, продукт, прибыль, рентабельность.

Keywords: agriculture, dekhkan farming, sown areas, gross harvest, efficiency, productivity, cost, trend, food, product, profit, profitability.

Kirish. O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning muhim yo‘nalishlari sifatida turli xo‘jalik yuritishning shakllaridan samarali foydalanish agrar sektor rivojida muhim o‘ringa ega. Bunda dehqon va tomorqa xo‘jaliklarining faoliyatini alohida ta’kidlash lozim. Respublikamiz mintaqalarining tabiiy iqlim va

ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda, mavjud yer resurslarini to‘g‘ri taqsimlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, “2030-yilda jahon iqtisodiyoti tiklanishini hisobga olganda ham, 670 millionga yaqin aholi (dunyo aholisining 8 foizi) ocharchilikka duchor bo‘ladi”¹.

Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi tarmog‘i aholini oziq-ovqat mahsulotlariga, qayta ishlash sanoati tarmoqlarining esa xom-ashyoga bo‘lgan talabini qondiradi. Statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foizga yaqini agrar tarmoqda ishlab chiqariladi². Ayni paytda qishloq xo‘jaligi yurtimiz aholisining salmoqli qismini ish o‘rinlari bilan ta‘minlab kelmoqda. Shu jihatdan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish - O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ayni paytdagi yetakchi iqtisodchi olimlar tomonidan I.Minakov, O.Nazarenko, V.I.Nalsov, P.A.Plashinskiy, M.P.Tushkanov, S.S.G‘ulomov, B.T.Salimov, N.S.Xushmatov, F.Jo‘rayev, R.X.Ergashev, S.N.Xamrayeva, G.T.Samiyeva Sh.Azizovlarning ilmiy tadqiqot ishlari va maqolalari tahlili hamda O‘zbekistonda ushbu soha amaliyotidan olingan tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina chet mamlakatlar qishloq xo‘jaligida, shu jumladan, yurtimizda hozirgi davrda dehqon xo‘jaliklari va aholining tomorqa yer maydonlarining faoliyatini rivojlantirish, boshqaruv strategiyalarini yaxshilash, yer va suv resurslaridan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o‘rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzu yuzasidan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda kuzatish, solishtirish, suhbat, anketa so‘rovlari kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi yillarda tez sur‘atlarda o‘sib borayotgan aholining dehqonchilik mahsulotlariga bo‘lgan talabi qishloq xo‘jaligida dehqon xo‘jaligi va aholining tomorqa yer maydonlari faoliyatini takomillashtirish nihoyatda zarur ekanini ko‘rsatmoqda. Natijada bozor talabiga mos qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining hajm va sifat jihatidan ko‘payishi, ularni birlamchi va ikkilamchi qayta ishlash, qolaversa yalpi daromadning ortishining muhim omilidir. Dehqon xo‘jaliklari va aholining tomorqa yer maydonlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va takomillashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

¹Доклад ООН: В 2021 году число голодающих в мире достигло 828 млн. <https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/ru>.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari

1-jadvalda asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirishda tumanlar ulushi aks ettirilgan. Unga ko'ra, don yetishtirishda Chiroqchi tumani eng yuqori natijani ko'rsatgan bo'lsa, kartoshka yetishtirish bo'yicha Shahrisabz tumani birinchi o'rinda turibdi. Kitob tumanida sabzavotchilik va uzumchilik yaxshi rivojlangani ko'rinib turibdi. Shuningdek, meva yetishtirish bo'yicha Qarshi va Kitob tumanlari Shahrisabzdan keyingi o'rinda turibdi. Ammo, don yetishtirishda Kitob, kartoshkachilikda Dehqonobod va Muborak, meva yetishtirishda esa, Koson va Nishon tumanlari past ko'rsatkichlarga ega ekanligi ushbu tumanlarda mahsulot yetishtirish bilan bog'liq muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

1-jadval

**Qashqadaryo viloyati dehqon xo'jaliklarida yetishtirilgan dehqonchilik mahsulotlarining tumanlar kesimidagi ulushi³, %
(2010-2022-yillar, o'rtacha)**

№	Tumanlar	Don	Kartoshka	Sabzavot	Poliz	Meva	Uzum
1	G'uzor	8,4	1,4	4,5	6,6	2,5	3,5
2	Dehqonobod	12,1	0,9	1,1	1,3	5,3	1,0
3	Qamashi	8,2	3,8	8,0	8,9	5,1	2,1
4	Qarshi	4,5	8,5	11,8	20,6	11,0	19,4
5	Koson	7,9	1,0	9,3	10,3	3,9	1,2
6	Kitob	3,3	16,1	13,6	1,9	11,9	31,7
7	Mirishkor	5,1	5,3	5,4	7,4	4,4	4,2
8	Muborak	8,0	0,4	2,8	5,4	13,4	2,2
9	Nishon	7,5	1,7	3,6	3,5	3,0	0,8
10	Kasbi	4,3	2,7	4,1	4,1	7,7	3,8
11	Chiroqchi	20,1	12,7	11,7	19,1	4,5	11,7
12	Shahrisabz	5,3	27,4	12,5	1,4	19,3	9,5
13	Yakkabog'	4,9	13,3	8,1	9,3	5,7	6,9
14	Qarshi sh.	x	0,2	0,6	x	0,4	0,2
15	Shahrisabz sh.	0,4	4,6	2,9	0,2	1,9	1,8
	Jami:	100	100	100	100	100	100

Qishloq xo'jaligi sohasidagi muammolarni bartaraf etish maqsadida, so'nggi yillarda fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari huquqlari va qonuniy

³ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida hisoblangan

manfaatlarini himoya qilishning samarali tizimi yaratilib, yer egalarning ekin maydonlaridan samarali foydalanishdagi shaxsiy manfaatdorligi va mas'uliyati oshirildi. Shu o'rinda viloyatda yetishtirilgan asosiy oziq-ovqat mahsulotlarida dehqon va tomorqa xo'jaliklarining ulushi va hosildorlik ko'rsatkichlaridagi o'zgarish dinamikasini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq (2-jadval).

2-jadvalda 2010—2022-yillar davomida ayrim dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishda dehqon va tomorqa xo'jaliklarining ulushi, hosildorlik ko'rsatkichlari aks ettirilgan. Demak, 2022-yilda 2010-yilga nisbatan 1,7 foizga, kartoshka 4,6 foizga, poliz 1,9 foizga va uzum 3,5 foizga ko'paygan. Meva yetishtirishda esa, 2,4 foizga kamayish kuzatilgan. Hosildorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilsak, dehqon va tomorqa xo'jaliklarida yetishtirilgan mahsulotlarning hosildorlik darajasi o'rtachadan yuqori ekanligini ko'rsatmoqda.

2-jadval

Qashqadaryo viloyatida yetishtirilgan asosiy oziq-ovqat mahsulotlarida dehqon va tomorqa xo'jaliklarining ulushi va hosildorlik ko'rsatkichlari o'zgarish tendensiyasi⁴

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	YILLAR					2022 y.da 2010 y.ga nisb. o'zgarishi, %
		2010	2015	2020	2021	2022	
Sabzavot:							
dehqon va tomorqa xo'jaliklardagi ulushi;	foiz	69,7	71,1	72,7	71,1	71,4	1,7 foizga ko'paygan
o'rtacha hosildorlik	s/ga	225,7	261,7	209,8	229,	241,1	106,8
sh.j. dehqon va tomorqa xo'jaliklari	s/ga	256,8	302,4	270,1	4	258,2	100,5
					267,		
					4		
Kartoshka:							
dehqon va tomorqa xo'jaliklardagi ulushi;	foiz	78,9	77,6	83,2	83,1	83,5	4,6 foizga ko'paygan
o'rtacha hosildorlik	s/ga	224,3	216,0	229,1	231,	236,3	105,3
sh.j. dehqon va tomorqa xo'jaliklari	s/ga	231,7	227,1	242,8	4	235,7	101,7
					237,		
					4		
Poliz:							
	foiz	51,6	48,0	54,9	54,1	53,5	

⁴ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida hisoblangan

dehqon va tomorqa xo'jaliklardagi ulushi;	s/ga	218,5	202,5	229,4	233,	237,3	1,9 foizga ko'paygan
o'rtacha hosildorlik	s/ga	231,6	251,0	268,8	5	257,4	108,6
sh.j. dehqon va tomorqa xo'jaliklari					251,		111,1
					6		
Meva:							
dehqon va tomorqa xo'jaliklardagi ulushi;	foiz	40,9	43,9	37,8	38,2	38,5	2,4 foizga kamaygan
o'rtacha hosildorlik	s/ga	96,6	94,3	94,3	97,5	100,8	104,3
sh.j. dehqon va tomorqa xo'jaliklari	s/ga	150,7	153,8	153,6	146,	139,7	92,7
					3		
Uzum:							
dehqon va tomorqa xo'jaliklardagi ulushi;	foiz	48,4	47,8	49,2	50,4	51,9	3,5 foizga ko'paygan
o'rtacha hosildorlik	s/ga	116,4	117,1	119,7	120,	121,0	103,9
sh.j. dehqon va tomorqa xo'jaliklari	s/ga	173,4	178,5	178,5	6	183,9	106,1
					180,		
					4		

Aholi orasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida, mahsulotlarning nafaqat hajm jihatdan oshirilishi, balki sifat jihatdan ham yuksaltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligi aholisi orasida tomorqa xo'jaligini yanada rivojlantirishning imkoniyatlari, har bir oila o'z tomorqa xo'jaligidan foydalanishi qanchalik darajada unumdor ekanligi, tomorqada ekin ekishning boshqa faoliyat turlariga ta'sirini o'rganish ijobiy natija berishini alohida ta'kidlash lozim.

Har qanday hududda qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun avvalo, yer bilan bog'liq muammolar bartaraf etilishi lozim. Tomorqa yer maydonlaridan samarali va oqilona foydalanishda bunday muammolarning asosli yechimlari katta ahamiyatga ega.

Iqtisodiyotni qayta tashkil etish, mulkchilik shakllarini o'zgartirish va qishloq xo'jaligi rivojlanishini tartibga solishning bozor mexanizmlariga o'tish borasida so'nggi yillarda amalga oshirilgan chora-tadbirlar fermer va dehqon xo'jaliklarini keng rivojlantirish zarurligini hozirgi davrning o'zi aniq belgilab berdi. Shu o'rinda viloyatning ayrim tumanlaridagi dehqon va tomorqa xo'jaliklarida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning ko'rsatkichlarini o'rganib chiqdik (3-jadval).

Tadqiqot davomida, Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida tashkil etilgan 0,12 ga "A.Meyliyev" nomli tomorqa xo'jaligining 0,02 ga yer maydonida limon ko'chatlari tashkil etilgan bo'lib, 3,9 mln.so'm xarajat qilingan. Daromad esa

7 mln.soʻmdan iborat boʻlgani holda, 3,1 mln.soʻm sof foydaga erishilgan. 0,02 ga issiqxonada pomidor ekib, bir yilda ikki marta hosil olib, 11,5 mln.soʻm daromadga ega boʻlingan. Tomorqaning 0,08 ga qismida doimiy ravishda kartoshka, sabzi, sholgʻom kabi ozuqa ekinlari yetishtirib yuqori hosildorlikka erishmoqda. Tomorqa yer egasining taʼkidlashicha, asosiy daromad manbai tomorqa asosida shakllanadi.

3-jadval

Qashqadaryo viloyati ayrim dehqon va tomorqa xoʻjaliklarida mahsulot ishlab chiqarish koʻrsatkichlar tahlili (2022 yil)⁵

№	Dehqon xoʻjaligi va aholi tomorqa yer maydoni nomi	Joylashgan hududi	Ekin maydoni, ga	Mahsulot turi	Sarflangan xarajat, ming soʻm	Olingan daromad, ming soʻm	Foyda, ming soʻm
1	M.Tojiddinov d/x	Koson t.	1	poliz	8000	21000	13000
2	A.Xamrayev d/x	Koson t.	1	sabzavot	8500	19000	10500
3	B.Sobirov t/x	Shahrisabz	0,12	meva	2800	9300	6500
4	T.Alimov t/x	Chiroqchi t.	0,3	sabzavot	6700	15000	8300
5	B.Tojiddinova t/x	Koson t.	0,2	sabzavot koʻchati	2800	6500	3700
6	D.Shodiyev t/x	Koson t.	0,2	xonaki gullar	6065	15950	9885
7	M.Ikromov t/x	Qarshi t.	0,5	poliz	4700	7900	3200
8	A.Meyliyev t/x	Chiroqchi t.	0,4	sitrus va sabzavot	5300	18500	13200
9	SH.Murodov	Mirishkor	0,25	uzum	3451	6547	3096

Shuningdek, olib borilgan monografik tadqiqotlarga koʻra, “T.Alimov” nomli tomorqada 3 sotix yer maydoniga ega boʻlgan issiqxonada bir yilda 3 marta pomidor hosil va jami 15 million soʻm daromad olinganligi aniqlandi.

Ushbu tumanda oʻz tomorqasi orqali oilasiga katta daromad keltirayotgan Koson tumanidagi tomorqa yer egasi B.Tojiddinova esa, 2 sotixli tomorqadan issiqxona shaklida foydalanib, urugʻdan pomidor koʻchatini yetishtirib, oila ehtiyojlarini faqat tomorqadan olinadigan daromad evaziga taʼminlab kelmoqda. Bir mavsumdagi xarajat 2,800 ming soʻmni tashkil etib, 6,500 ming soʻm daromadga ega boʻlgan, sof foyda 3,700 soʻmdan iborat. Qishloq aholisining tomorqa yer maydonlarida dehqonchilik faoliyatini yoʻlga qoʻyish orqali aholini ish bilan

⁵ Soʻrovnoma natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

ta'minlash, oilalarning real daromadlarini oshirish, ularning ijtimoiy ahvolini yaxshilashga erishiladi. Qashqadaryo viloyati statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yil 1-yanvar holatida 611459 nafar tomorqa xo'jaliklari faoliyat yuritayotgan bo'lib, ularga birlashtirilgan yerlarning umumiy maydoni esa 65 945 gektar⁶ni tashkil etadi. Tabiiyki, ko'p qavatli uylarda istiqomat qiluvchilar hisobga olinmaydi, qishloq va mahallalarda yashovchi aksariyat xonadonlar tomorqa yerlariga ega.

4-jadval

Nishon tumani "N.Qodirov" tomorqa xo'jaligida an'anaviy va innovatsion usulda poliz mahsulotlari ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi⁷, mln.so'm (2022-yil)

Ko'rsatkichlar	An'anaviy usulda	Innovatsion usulda (vertikal ishlab chiqarish)	Ijoiy farqi, +/- (ko'p)
Jami xarajatlar, ming so'm	28,12	17,05	11,07
Ekin maydoni, sotix	8	7	-1
1 sotixga sarflangan xarajatlar	3,52	1,85	-1,67
Ekish jarayonida	9,21	5,1	-4,11
Sug'orish jarayonida	11,4	7,85	-3,55
Yig'ib olish jarayonidagi yo'qotishlar hisobidan	7,51	x	x
Innovatsion texnologiyani joriy etish bilan bog'liq xarajatlar, mln.so'm	x	4,1	x
Olingan daromad	39,75	52,14	12,39
Sof foyda	11,63	35,09	23,46
Rentabellik, %	29,2	67,2	x
Kiritilgan innovatsion texnologiya hisobidan olingan qo'shimcha sof foyda, mln.so'm	x	12,44	12,44
Innovatsion texnologiyaning iqtisodiy samaradorligi	x	3,03	x
Innovatsion texnologiyani qoplash muddati	x	4 oy	x

Innovatsiyalar qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishda asos bo'ladi, mahsulotning raqobatbardoshligini va xo'jalikning eksport salohiyatini

⁶Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari

⁷ Nishon tumani "N.Qodirov" tomorqa xo'jaligining yillik hisobotlari ham so'rovnoma asosida muallif tomonidan tuzilgan.

oshiradi. Demak, to'g'ri tanlangan innovatsiya yo'nalishi dehqon va tomorqa xo'jaliklarining nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarini yuksaltiradi, balki uning agrar sektordagi ulushini oshiradi. Qolaversa, buning natijasida xo'jaliklarning qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarish bo'yicha tajribasi va ishchi xodimlarning malakasi oshadi, shaxsiy mablag'i ko'payadi, ularning ilmiy tadqiqot institutlari, tomorqa xizmati va boshqa ilmiy markazlar hamda xalqaro agrar tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari mustahkamlanadi.

Nishon tumani "N.Qodirov" tomorqa xo'jaligida olib borilgan monografik tadqiqotlarga ko'ra, poliz ekinlarini an'anaviy va vertikal ishlab chiqarishni joriy etishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari tahlil etilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, poliz ekinlarini innovatsion usul orqali yetishtirishda iqtisodiy samarasi yuqori bo'lishi aniqlandi, ya'ni bunda an'anaviy usulga nisbatan rentabellik darajasi 38–foizga ko'proq ekanligi hisoblab chiqildi.

Xulosa va takliflar. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda dehqon xo'jaliklarining ulushini yanada oshirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim, deb hisoblaymiz:

- dehqon xo'jaligiga tegishli yerlarni me'yoriy talablardan kelib chiqqan holda iqtisodiy baholash;
- mahsulot yetishtirish jarayonida hududiy tabiiy-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda ishlab chiqarish jarayonini diversifikatsiya qilish;
- tomorqa xizmatidan unumli foydalanish va agro infratuzilmani yanada rivojlantirish;
- xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasidan samarali foydalanish (vertikal ishlab chiqarish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni qo'llash);
- xarajatni kamaytirib, daromadni oshiruvchi iqtisodiy omillarni o'rganish va tegishli vazifalarni amalga oshirish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Доклад ООН: В 2021 году число голодающих в мире достигло 828 млн. <https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/ru>.
2. Ergashev, R. K., Khamraeva, S. N., & Fayzieva, S. S. (2020). Innovative development of agricultural infrastructure: problems and ways of its achievement.
3. Khamraeva, S. N., & Samieva, G. T. (2022). ECONOMIC ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE HOUSEHOLD SERVICE NETWORK IN

UZBEKISTAN AND THE CREATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN LOCAL HOUSEHOLD SERVICE ENTERPRISES. *ECONOMIC ANALYSIS*, 30(3).

4. Ochilova, N. A. (2023). FARMING MANAGEMENT AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(28), 177-184.
5. Ochilova, N. A. ECONOMIC PERFORMANCE OF DEHKAN FARMS IN KASHKADARYA REGION. *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY*, 117.
6. Ochilova, N. (2023, October). USE OF THE ADVANCED EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF FARMING AND HOUSEHOLDS. In *International Conference on Multidisciplinary Research* (Vol. 1, No. 6, pp. 73-76).
7. Khojanova, G. O. (2023). INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE REGION'S NATURAL RESOURCES. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(28), 171-176.
8. Ochilova, N. A. Improving the Use of Agricultural Land in Kashkadarya Region. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 4(3), 49-54.
9. Khojanova, G. O. (2023). Economic Aspects of Natural Resources Use in Uzbekistan. *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993-2777)*, 1(7), 22-27.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari
11. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari
12. Nishon tumani “N.Qodirov” tomorqa xo‘jaligining yillik hisobotlari